

АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ КАЛАМБУРАЎ У БЕЛАРУСКАЙ ДРАМАТУРГІІ

У беларускай драматургіі каламбур як сродак камічнага пачаў ужывацца на самых ранніх этапах яе развіцця – у інтэрмедых, камедыйным рэпертуары батлейкі, народнай драме. У ранніх драматургічных творах сустракаюцца пераважна простыя па структуры каламбуры, часцей за ўсё паранамастычныя, пабудаваныя на аснове народнай этымалогіі. Так, у інтэрмедыі “Селянін і студэнт” каламбур будзецца на абыграванні невядомых селяніну іншамоўных слоў: [Студэнт:] *Чы не хіцш быць матэматыкус?* [Селянін:] *Гэта, гэто матаць на у; гавары больш.* Сустракаюцца паранамастычныя каламбуры і ў такіх інтэрмедых, як “Селянін і студэнт-уцякач”, “Літарат, Селянін і Самахвальскі”, у інтэрмедых да драм М. Даўгалеўскага “Уладатворны воблік”, “Камічнае дзеянне”, а таксама ў інтэрмедых да драмы “Духоўнае прычасце святых Барыса і Глеба”: [2-і вучань:] *Ведзь, хлопе, жэ не една ту дзісь бендзе сцэна.* [Гарбар:] *І я бачу, што стаіць тут не адна сцяна.* [1-ы вучань:] *Але, глупчэ, вшак відзіш, жэ ест просцэніум.* [Гарбар:] *Просценька стаяць сцены, і мы разумеем.* (Інтэрмедыя да драмы “Духоўнае прычасце святых Барыса і Глеба”).

Апрача паранамастычных, у старажытных драматургічных творах зрэдку ўжываюцца фразеалагічныя каламбуры, у якіх фразеалагічная адзінка ўспрымаецца не як устойлівае спалучэнне слоў, а літаральна. У выніку парушаецца сэнсавая цэласнасць фразеалагізма, агаляецца яго ўнутраная форма: [Студэнт:] *Але душа зэ мне вылезе.* [Селянін:] *Што гэта плячеш, я завязай добра, а мех усюды цэлы, нігде дзіркі нет; не вылезе душа, не вылезе, сядзі гэта, утай духа: ідзе хтось.* (“Селянін і студэнт-уцякач”).

Параўнальна рэдка выкарыстоўваюцца каламбуры і ў драматургіі канца XVIII ст. Найбольш разнастайныя спосабы і прыёмы пабудовы каламбураў характэрны для п’ес К. Марашэўскага “Камедыя” і М. Цяцёрскага “Доктар па прымусу”, у якіх асабліва пашыраныя полісемантычныя і фразеалагічныя каламбуры, якія ў пачатковы перыяд развіцця беларускай драматургіі выкарыстоўваліся зрэдку. Так, у п’есе К. Марашэўскага “Камедыя” для ўтварэння каламбура ўжываецца полісемічнае слова *вялікі*, якое рэалізуе два значэнні: “таленавіты, геніяльны” і “значны па велічыні і памерах”. Выявіць другое значэнне полісеманта дапамагае не толькі адпаведны кантэкст, але і аўтарская рэмарка: [Савалон:] *Ах, якім вялікім быў гэты чалавек Арыстоцель.* [Геронт:] *Несумненна.* [Савалон (падымае высока руку.):] *Вялікі, вялікі чалавек, які быў вось на столькі вышэй за мяне.*

У фразеалагічных каламбурах абыгрываецца або ўвесь фразеалагізм, або асобныя яго кампаненты: [Савалон:] *Мы, вялікія дактары, ураз дамысліць можам, якая ў хворых хвароба. Вам гэта дзіўна, бо вы таму не вучыліся. Але, што да нас, дык мы і зубы на тым з’елі.* [Апанас:] *Як жа ты, ваша, ужэ хлеб ясі без зубоў, з’еўшы зубы на леках.* (М. Цяцёрскі. Доктар па прымусу). Спалучэнне *з’есці зубы* ў першай рэпліцы дыялога ўспрымаецца як устойлівае (“набыць вопыт у пэўнай справе”), а ў другой – як свабоднае (“спажыць”).

Нячаста выкарыстоўваюцца каламбуры (пераважна фразеалагічныя і аманімічныя) у драматургіі XIX ст., у прыватнасці ў п’есах В. Дуніна-Марцінкевіча: [Ціхон:] *Як ён на нашу бяду ўсе ўказы і законы як рэпу грызе і не зайкаецца...* [Куліна:] *Чаго тут дзівіцца? Відасьць, судовы чалавек, дык ён на гэтым і зубы згрыз, – такая, бач, парода.* (“Пінская шляхта”). Каламбур будзецца на супастаўленні двух фразеалагізмаў: *як рэпу грызе* (“бойка, гладка, без запінкі”) і *зубы згрызці* (“мець вялікі вопыт”). У камедыі “Ідылія” гэтага ж аўтара для ўтварэння каламбура выкарыстоўваюцца амаформы *рад* (назоўнік адзіночнага ліку вінавальнага склону) і *рад* (кароткі прыметнік): [Навум:] *От сядзем сабе ў рад, каб пан бог быў нам рад.*

Шырока ўжываюцца каламбуры ў драматургіі пачатку XX стагоддзя, асабліва ў камедыях К. Каганца “Модны шляхцюк”, “Двойчы прапілі”;

Я. Купалы “Паўлінка”; У. Галубка “Пісаравы імяніны”, “Суд”; Л. Родзевіча “Збянтэжаны Саўка”; Ф. Аляхновіча “Шчаслівы муж”; Е. Міровіча “Карь’ера таварыша Брызгаліна”. Гэта тлумачыцца тым, што каламбур як сродак камічнага заўсёды арганічна ўпісваецца ў творы камедыйнага жанру, узбагачае іх.

У драматургічных творах гэтага перыяду сустракаюцца амаль усе традыцыйна вядомыя тыпы каламбураў. Вялікая заслуга ва ўдасканаленні механізму каламбураўтварэння належыць К. Крапіве, які ў сваіх п’есах даў прыклад майстэрскага выкарыстання каламбураў розных тыпаў.

У драматургічных творах К. Крапівы сталі актыўней ужывацца антанімічныя каламбуры, якія да гэтага часу ў драматургіі выкарыстоўваліся рэдка: [Нічыпар:] *Глядзі ты! У яго ж і свая жонка гладкая.* [Цёця Каця:] *Гладкая, мусіць, прыелася, да шурпатай пацягнула.* (К. Крапіва, Хто смяецца апошнім). Камізм каламбура абумоўлены сутыкненнем слоў-антонімаў *гладкі – шурпаты*.

У другой палове ХХ ст. каламбур шырока выкарыстоўваецца ў п’есах А. Макаёнка, які “валодаў рэдкім талентам сатырыка-камедыёграфа і баявітым, наступальным характарам, што і абумовіла выключнасць, феноменальнасць яго асобы” [1, с. 17]. Ужываючы розныя тыпы каламбураў, драматург карыстаецца тымі ж спосабамі і прыёмамі іх пабудовы, што і яго папярэднікі (супастаўленне значэнняў полісемантаў, абыгрыванне фразеалагізмаў, паранамазаў і інш.). Найбольш пашыраныя ў п’есах лексічныя каламбуры, крыху менш – фразеалагічныя і значна радзей ужываюцца камбінаваныя. З лексічных каламбураў пераважаюць полісемантычныя, даволі часта сустракаюцца таксама паранамастычныя. Што ж да іншых тыпаў каламбураў, то яны з’яўляюцца рэдкаўжывальнымі.

Творчай манеры А. Макаёнка ўласцівы адметныя асаблівасці ў пабудове і ўжыванні каламбураў. Напрыклад, у адрозненне ад К. Крапівы А. Макаёнак даволі часта выкарыстоўвае паранамастычныя і камбінаваныя каламбуры; акрамя таго, іншы раз каламбуры маюць грубаватую камічную афарбоўку: [Маня:] *Пытаецца: хто жыве з Арынай Радзівонаўнай?* [Арына Радзівонаўна:] *А ты?* [Маня:] *Не ведаю, кажу. Можа і ніхто. Яна ўжо старая для такой справы.* (А. Макаёнак. “Верачка”). У каламбуры супастаўляюцца значэнні мнагазначнага слова *жыць* (“знаходзіцца, пражываць дзе-небудзь” і “знаходзіцца ў інтымных адносінах з кім-небудзь”).

У п’есах другой паловы ХХ ст. эфектыўна карыстаюцца каламбурам як сродкам камічнага драматургі старэйшага пакалення М. Матукоўскі, А. Петрашкевіч, А. Дзялендзік, А. Дудараў.

У драматургічных творах іншых аўтараў-сучаснікаў каламбуры ўжываюцца значна радзей. Драматургі імкнуцца плённа выкарыстаць набыткі сваіх

папярэднікаў. Гэта ўласціва п'есам Г. Марчука “Вясёлыя, бедныя, багатыя”, Г. Каржанеўскай “Камандзіроўка”, У. Сауліча “Халімон камандуе пародам” і інш. Напрыклад: [Мікола:] *Пагавары ты з ёй... Расталкуй... не патрэбна яму яна.* (Іра як і не чуе.) *Не патрэбна, разумееш? Асляпленне ў яе нейкае, зацьменне.* [Іра:] *Зацьменні звычайна праходзяць самі. Ты мяне не ўблытвай...* (Г. Каржанеўская. “Камандзіроўка”). У каламбуры абыгрываюцца значэнні мнагазначнага слова *зацьменне*: прамое (“астранамічная з’ява, калі адно нябеснае цела або яго цень закрывае другое нябеснае цела”) і пераноснае (“часовае замарачэнне галавы”). Або: (Марфа (ідзе на сярэдзіну хаты.):) *Свіння, каб на яе ваўкі, рые, як трактар.* [Халімон:] *У свінні рыла, каб рыла.* (У. Сауліч. Халімон камандуе пародам). Камізм каламбура дасягаецца супастаўленнем у адным кантэксце амаформаў *рыла* (назоўнік адз. ліку наз. склону) і *рыла* (дзеяслоў прошлага часу жаноч. р.).

Такім чынам, каламбур з’яўляецца адной з самых старажытных і найбольш уживальных у беларускай драматургіі стылістычных фігур, што тлумачыцца асаблівасцямі яго пабудовы (для гэтага выкарыстоўваюцца розныя сродкі: лексічныя, фразеалагічныя, а таксама сінтаксічныя) і шырокімі стылістычнымі магчымасцямі.

Літаратура:

1. *Усікаў, Я.К.* Андрэй Макаёнак: нарысы жыцця і творчасці / Я.К. Усікаў. – Мн.: Народная асвета, 1984. – 136 с.